

دایرةالمعارف "ادیان جهان" و مدخل "بودا"

محمد جواد ادبی

نیتان اسمارت (۱۹۲۷ -)، فیلسوف دین اسکاتلندی که در سال ۱۹۶۷ موفق به دریافت درجه استاد ممتاز در حوزه مطالعات ادیان دانشگاه لنکستر شده است، مدرس دانشگاه سانتاباربارا کالیفرنیاست. وی از سرشناس‌ترین اندیشمندان عرصه دین‌پژوهی است و کرسی تدریس او به‌خصوص به جهت وسعت دامنه علایق و توجه تفصیلی نسبت به ادیان مختلف، نامبردار است. تبحر و تضرع او در موضوع فلسفه دین و نیز علاقه و اشتیاقش به مطالعات بین‌الادیانی، او را در کانون توجه دین‌پژوهان قرار داده است. اولین کتاب اسمارت، عقل و ایمان بود که به سال ۱۹۵۸ به عرصه نشر درآمد. برخی دیگر از آثار او از این قرار است: آموزه و استدلال در فلسفه هندی (۱۹۶۴)، فلسفه دین (۱۹۶۸)، تجربه دینی بشری (۱۹۶۹) و دین و تفکر غربی (۱۹۸۷). از آخرین تألیفات وی می‌توان به فلسفه‌های جهان (۲۰۰۰) اشاره کرد. اسمارت، افزون بر مطالعات دامنه‌دارش در حوزه ادیان سامی، به ادیان شرقی بخصوص بودیزم و هندوئیسم نیز بذل توجهی خاص دارد. کتاب دایرةالمعارف گونه ادیان جهان (۱۹۸۹) از جمله آثار بسیار مهم اسمارت است که به شیوه تحلیل تاریخی و مطالعه پدیده دین در بستر تاریخ نگارش یافته است. وی در این کتاب برای تبیین تاریخ تحولات ادیان، بیشتر به سیر تاریخی هر یک از سنت‌های دینی عطف توجه دارد تا پرداختن به وقایع نگاری آن دین. به این اعتبار، نمی‌توان ادیان جهان را تاریخ توصیفی ادیان دانست بلکه شایسته‌تر است این کتاب را تاریخ تحلیلی و پدیدارشناختی ادیان به شمار آورد. این کتاب، اگرچه عنوان «دایرةالمعارف» را بر خود ندارد، ماهیتاً از ویژگی‌های یک فرهنگ‌نامه برخوردار است.

ادیان جهان در دو بخش عمده عرضه شده است: بخش اول به بررسی تاریخ تحولات ادیان در دوران اولیه (۱۵۰۰ م. - ۳۰۰۰ ق. م) می‌پردازد و بخش دوم همین بحث را در دوران جدید (۱۹۵۰-۱۵۰۰ م) محل توجه قرار می‌دهد. در هر بخش، پیش از ورود به مباحث، نموداری رسم شده که در آن سنت‌های دینی را برحسب ترتیب تاریخ وقایع طبقه‌بندی کرده است. مباحث عمومی، ادیان ابتدایی، هندوئیسم و جینیسم، بودیزم، کنفوسیوس، شینتو و داتوئیسم، یهودیت، مسیحیت، اسلام و دین زرتشتی از مهمترین مباحث بخش اول کتاب است. وقایع مهم

شکل‌دهنده به فضای دینی جدید می‌پردازد. در بخش‌های مختلف کتاب برای توجه بیشتر به بعضی موضوعات، بعضاً حاشیه‌هایی نوشته شده و با انتخاب عکس‌های مناسب، توضیحات کاملی درباره مناسک و تعالیم مربوط به آن تصویر درج شده است.

کتاب‌شناسی این اثر به ترتیب الفبای عناوین کتب نیست بلکه کتاب‌ها با توجه به استفاده موضوعی - منطقه‌ای تقسیم‌بندی شده‌اند، مثلاً در موضوعاتی مثل ادیان ابتدایی، آسیای جنوبی، ژاپن، یهودیت، هلنیسم و اسلام همه کتاب‌هایی که از آنها استفاده شده تفکیک شده‌اند. این روش رعایت توالی مباحث، در معرفی ماخذ موجب می‌گردد که علاقه‌مندان و دانشجویان به نحو موضوعی بتوانند با کتاب‌های تخصصی هر دین آشنایی بیشتری پیدا کنند. نمایه پایانی کتاب از نوع نمایه «درهم‌کرد» است که به صورت الفبایی حرف به حرف مرتب شده و هر جایی که لازم بوده از ارجاعات (نیز نگاه کنید) برای پرداختن به موضوعات هم‌ردیف و موازی استفاده شده است. برای آشنایی با شیوه نگارش و نگرش اسمارت در این کتاب، بخشی از مدخل «بودا» ترجمه شده است.

تاریخ اجمالی آیین بودا

برای آیین بودا، دوره‌های تاریخی متعددی می‌توان در نظر گرفت. دوره اولیه همان دوره‌ای است که بودا در آن زندگی می‌کرد و تعالیم و سنن وی در آن دوره تثبیت شد. تاریخ این دوره را شاید بتوان از سال ۵۰۰ قبل از میلاد مسیح تا قرن اول میلادی برآورد کرد که طی آن مجموعه قوانین شرعی آیین بودا به زبان پالی در سریلانکا مکتوب شد و شکل ثابتی را که امروزه به عنوان فرقه ترّواده^۱ و یا «تعالیم بزرگان» شناخته شده به خود گرفت. این جریان هنوز در سریلانکا و جنوب شرق آسیا رایج است هرچند آمیختگی‌هایی با فرقه مهاییانه^۲ یا گردونه بزرگ یافته است. فرقه مهاییانه که مشابهت‌هایی با ریشه‌های ترّواده در بودیسم اولیه دارد حدود قرن سوم پیش از میلاد در هندوستان نضج گرفت.

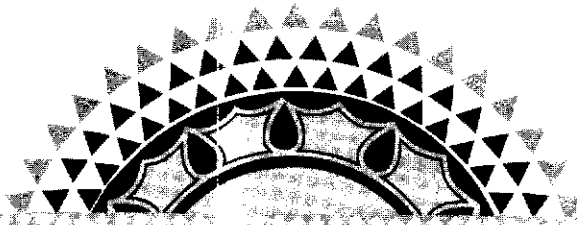
در دوره دوم که از قرن اول میلادی شروع می‌شود، آیین بودا در چین و متعاقباً در کره و ژاپن انتشار یافت. آیین بودا هم در مهاییانه هند و هم در ترّواده به فصاحت و الایی دست یافت که از این رو می‌توان این دوره را دوره کلاسیک نامید.

دوره سوم از قرن هفتم میلادی آغاز می‌شود. در این دوره، گونه‌های از بودیسم رشد کرد که گاه وجریانه^۳ (گردونه الماس) و گاه منتریانه^۴ (گردونه کلام مقدس) خوانده می‌شود. این گرایش تأکید بسیاری بر آداب سحرآمیز و قربانی کردن دارد و اعتقاد بر این است که ماحصل معنوی آن منبعث از ذکرهای متنّرس^۵ یا دستور مقدس است. این آداب بتدریج به اعمال هندوان آن دوره شباهت یافت و یکی از دلایل نابودی نهایی آیین بودا در شبه قاره هند، همین امر بود. از سوی دیگر این گرایش آیین بودا در نپال و تبت که در این زمان به بودیزم روی آورده بودند به گرایش غالب تبدیل شد. این دوره را که از قرن هفتم تا قرن هجدهم به طول انجامید می‌توان دوره

تاریخی هر دین، پدیدارشدن شخصیت‌های تأثیرگذار تاریخی، حرکت‌های اصلاح‌طلبانه، شعبات فرقه‌ای، زمان تدوین متون دینی و... در نمودار این بخش مندرج است. در بخش دوم کتاب نیز همین نمودار با کمی تغییر، در مورد دوران جدید به کار گرفته شده است. مثلاً در میان دین‌های دوره دوم به آیین سیک پرداخته و آیین‌های جدید مثل بابیت و بهائیت را نیز در شمار آورده است. در بخش اول این کتاب در حوزه هر دین کادریهایی متمایز از متن با عنوان «کلید واژه» تعیین شده که مهم‌ترین واژه‌های مرتبط با دین مورد نظر را در خود دارد: نظیر بودیزم (آولوکی تمشوده، نیروانه^۶، جینیسم (آجیوه^۷، جیوه)، هندوئیسم (برهمن، کرمه^۸، سیکیزم (گورو، خلسه)، مذهب چینی (دانو، یین)، مذهب ژاپنی (ذن، شینتو)، دین زرتشتی (زروان، چینوت)، مسیحیت (گناه، کلیسا) یهودیت (ربی، اسرائیل) و اسلام (نبی، صوفی). ولی در بخش دوم این کادرها به نحو کلید واژه‌ای وجود ندارد و به جای آن به برخی از شخصیت‌ها نظیر اقبال، مانو، ناکایاما میکی، کیمبانگو و... اشاره شده است. از آنجا که در بخش اول روند ایجاد و پیشرفت ادیان بیشتر مورد توجه قرار گرفته، به‌تبع، شخصیت‌های برجسته‌ای که در این مسیر تأثیرگذار بوده‌اند نیز معرفی شده‌اند: افرادی مثل ناگارجونه، شنکر، جوانگ دزو، پلوتینوس، آگوستین، علی (ع)، ربیع و...

اسمارت در بخش اول کتاب علاوه بر ذکر کلید واژه‌ها و شخصیت‌های محوری و تأثیرگذار هر دین، بخش‌هایی از متون اصلی و مقدس هر دین را نیز متذکر می‌شود. سوتراها، آوازهای مقدس شمن‌ها، انجیل یوحنا، قرآن و...

سرفصل‌های بخش اول این کتاب (part I) عبارتند از: دین ابتدایی، منطقه آسیای جنوبی، کشور چین، کشور ژاپن، منطقه آسیای جنوب شرقی، منطقه اقیانوس آرام، قاره امریکا، سرزمین پارس و آسیای مرکزی، جهان یونان و روم، مسیحیت و یهودیت اولیه و قرون وسطایی، اسلام کهن و اسلام سده‌های میانه و ادیان قدیم آفریقای که هر یک به زیرمجموعه‌های دقیق‌تر و تاریخی‌تر تقسیم می‌شوند. همچنین در بخش دوم کتاب موضوعات و سرفصل‌هایی از قبیل: انفجار اروپا و نهضت اصلاح دینی در مسیحیت، آسیای جنوبی و عکس‌العمل‌هایی به مداخلات استعماری، چین و کره در دوران جدید، آسیای جنوب شرقی جدید، ژاپن در دوران نو، اسلام در گذر از سایه‌ها و... وجود دارد که به جریان‌های دینی معاصر و



3. Ajira
4. Karma
5. Theravada
6. Mahayana
7. Vajrayana
8. Mantrayana
9. Mantras
10. Buddha
11. Samsara
12. Bodhisattra
13. Tusita
14. Siddhartha Gautama
15. Sakyas
16. Kosaia
17. Suddhodana
18. Mahamaya

پرداخت. سرانجام به تنهایی و در محلی که اینک بودگیه ۲۰ خوانده می‌شود زیر درخت تنومند مقدس یا درخت انجیر به بصیرتی کامل در باب ماهیت جهان و راه غلبه بر الام و محتتها دست یافت. به عنوان یک انسان به اشراق دررسیده، از آن پس «بودا» نام گرفت. او به خارج از شهر بنارس و محلی که سارنات^{۲۱} نامیده می‌شد، برگشت؛ جایی که یارانش را ترک کرده بود. در آنجا نخستین خطابه خود را برای آنها ایراد کرد و بصیرتی را که به آن نایل شده بود، برای آنان شرح داد. از آن موعظه به عنوان خطابه «دور فلک» نام می‌برند که طی آن چرخ درمه^{۲۲} را به حرکت وادانست. آنها اولین مریدانش و هسته طریقت جدید سنکجه^{۲۳} بودند. پس از آن، به مدت ۴۵ سال، تا سن ۸۰ سالگی به هر سو سفر کرد و تعالیم طریقت سنکجه را آموزش داد و تثبیت کرد.

از شهرهای جدید و بزرگ منطقه مانند بنارس، اورولا، راجاگریها، ویسالی، سراواستی، کوزامبی و شهر موحن خود کاپیلاواستو دیدن کرد. طبق وقایع نگاریهایی سریلانکایی، بودا طی حیات خود سه بار به جزیره سفر کرد. نخستین سفر او به قله سوماناکاتا بود که بعدها به «قله آدم» معروف شد. او در آنجا ردیابی بزرگ از خود به جا گذاشت که به مرکز بزرگ زیارت جزیره تبدیل شده. وی با شاهزادگان و پادشاهان، روسپیان و پیشه‌وران حشر و نشر داشت و تعالیم نجات‌بخش خود را در باب راه رهایی برای آنان قرائت می‌کرد.

سرانجام، بودا به سبب ابتلا به بیماری گوارشی درگذشت. در کنار وقایع مهم دیگر در زندگی‌اش، مرگ وی با علایم آسمانی و زمینی بسیاری همراه بود: زمین‌لرزه و بارش گل از آسمان، مرگ او همراه با شناخت و آرامش بود. از آنجا که تمام موجودات ترکیبی، غیرچاوید [فانی] هستند، دیر یا زود مرگ جسم گواتما بودا نیز فرامی‌رسید اما او بارها با وسوسه‌های شیطان که دوست داشت بودا به بصیرت دست نیابد و در این جهان نتواند پیام خود را ابلاغ کند، مبارزه کرد. او بر نیروهای مرگ غلبه کرد و اینک دیگر هرگز زاده نخواهد شد. او را تنگته^{۲۴} نامیدند یا اینگونه-رونه. در مرحله پایانی، زندگی او پس اسرارآمیز بود و او دیگر بار متولد نشد، زنده یا مرده تلقی کردنش یا هر دو و یا هیچ کدام هم نادرست می‌نماید. پیروانش جسد او را سوزاندند و بقایای آن را در زیر سنگ‌نشانه‌هایی در مناطق مختلف جای دادند.

میانه قلمداد کرد. دوره چهارم دوره نوین است که سرانجام بودیسم را نه تنها در آسیای جنوبی بلکه در سایر نقاط آسیا هرجا که نفوذ یافته بود منشأ اثر ساخت. تمام این دوره‌ها (اولیه، کلاسیک، میانه و نوین) تنها قابل اطلاق بر آسیای جنوبی است و در مورد آسیای شرقی و نواحی دیگر از تقسیم‌بندی زمانی دیگری باید بهره گرفت.

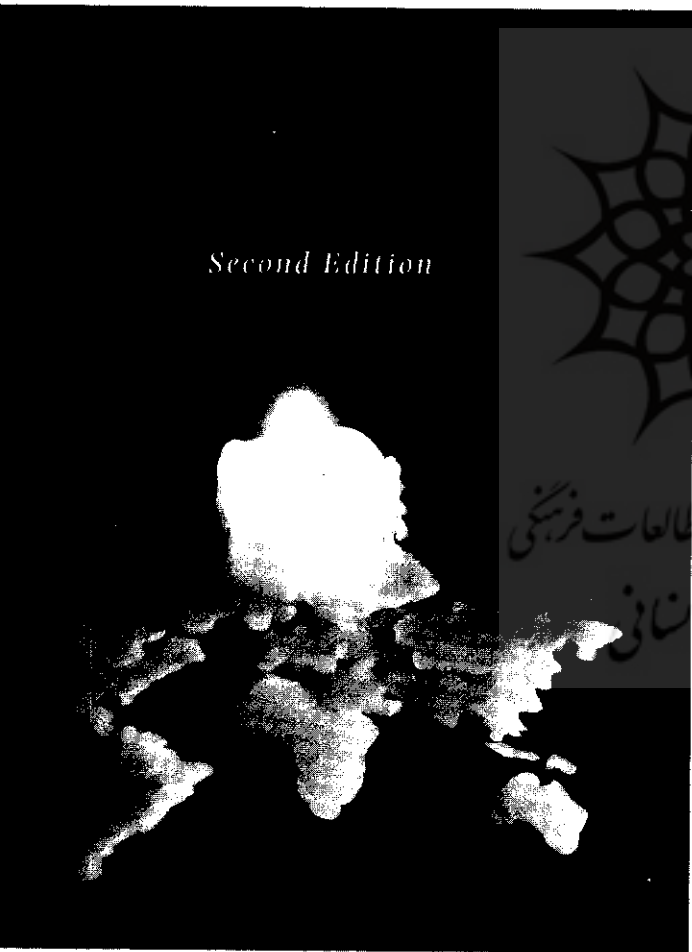
بودا، بعد روایی

داستان مردی را که به بودا^{۱۲} معروف شد از کجا می‌توان آغاز کرد؟ در حقیقت زندگی او به عنوان فردی مستقل هرگز آغاز نشد زیرا او نیز مانند همه ما در منظر بودایی، رهنروی بی‌آغاز در چرخه سمساره^{۱۱} بوده است. درباره او داستانهای شگفت‌انگیز و آموزنده‌ای در متون مقدس آمده است که بیان می‌دارد او چگونه در زندگی‌های قبلی خود مار، خرگوش، شاه یا چیزهای دیگر بوده است. این افسانه‌های به اصطلاح جاناتا (داستانهای تولد)، منبع عظیم آموزش زندگی اجتماعی برای مردمی بوده است که از بودا پیروی کرده‌اند. او در مرحله پیش از حیاتش در این جهان، به عنوان انسان یا فراتر از آن به عنوان مری و ناجی انسان، در کنه خود یا بودی سته^{۱۲} تا میلیونها سال در بهشت که توسیته^{۱۳} نام داشت زندگی کرده بود و چونان یک خدا از سعادت عظیم بهره‌مند بود اما به خاطر تسکین بخشیدن و نهایتاً نجات انسان از درد و رنج ناگزیر شد آن محل را ترک کند.

تاریخ تولد او در این دنیا احتمالاً سال ۵۸۶ ق. م بود. نام سیدرته گوتمه^{۱۴} بر او نهادند. نام قومی که او در میان آنها متولد شد شاکیس^{۱۵} بود و خود به شاکیمونی یا فرزانه شاکیس معروف شد. این زمان مصادف بود با فرمانروایی پادشاهی کوسله^{۱۶}. پدرش سود هودنه^{۱۷} فرمانروا بود و مادرش مایا^{۱۸} نام داشت. هنگام تولدش پیشگویی کردند که او حکمران جهان خواهد شد اما معلوم نبود که منظور از این پیشگویی فرمانروایی سیاسی است یا حکمرانی روحانی. بر اساس آنچه در افسانه‌ها آمده تولد او خود معجزه‌ای بود. مادرش در خواب دید که بودای آینده در هیبت فیلی سپید وارد رحم او شد. با آنکه او [مادر] بارکه نبود و پیش از این، فرزندان به دنیا آورده بود اما در تولد [بودا] به عبارتی یکبارت داشت. میلاد او در شب چهاردهم ماه می آنگاه که بدر کامل در آسمان می‌درخشید در باغی به نام لومبینی روی داد.

رشد و بالندگی سیدارتای جوان در محیطی اشرافی سپری شد اما عاقبت هنگامی که از دواج کرد و صاحب پسری گردید به این سمت سوق داده شد که زندگی مادی خود را به منظور شروع حیات شگفت‌انگیز انزواجویانه‌اش رها کند. مشاهده چهار منظره او را سخت تحت تأثیر قرار داد: منظره مردی بسیار کهنسال، انسانی بیمار، جسدی در حال حمل به گورستان و سرانجام منظره سائلی مقدس. او همسر و کودکش را رها کرد و خانه به دوشی را در نهایت ریاضت و تفکر و تعمق برگزید. تا مدتها با گروهی شش نفره به نام شرمس^{۱۹} به مطالعه و ممارست

Second Edition



19. Sramanas
20. Bodh-Gaya
21. Sarnath
22. Dharma
23. Sangha
24. Tathagata

یاده‌اشها

تمام آوانویسیهای فارسی بر اساس مقاله قانون‌مندان استاد ع. پاشایی با عنوان «آوانویسی فارسی واژگان سنسکریت و بالی» مندرج در شماره ۷ مجله هفت آسمان انجام شده است.

1. Aralokiteshrara
2. Nirvana